

Магдич Т.П.,

викладач української мови та літератури

Комунально-реабілітаційної установи

"Житомирське вище професійне училище-інтернат"

Позначення морально-етичних понять як вияв вербальної рефлексії у процесі формування критичного мислення учнів з особливими потребами

Лексико-семантична система – одна з найскладніших мовних систем, що зумовлено багатовимірністю її структури, неоднорідністю її одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями)[3; 262].

Аналізуючи вербальну рефлексію методом асоціацій та прийомом зовнішньої інтерпретації, виявляємо *індивідуальне сприйняття мовцями навколишнього світу та з'ясовуємо семантику та структуру слів на позначення морально-етичних понять*. **Мета** цієї статті – проаналізувати особливості позначення морально-етичних понять у осіб з особливими потребами.

Відповідно до Закону України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні", "інвалід" – це особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, посттравматичними або вродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, виникнення необхідності у соціальній допомозі й захищеності" [1].

Діти з фізичними вадами, які проявляються зовні певними соматичними порушеннями (наприклад ДЦП, поліомієліт та ін.), почувають себе некомфортно і піддаються з боку інших людей стигматизації (stigma – та, що кидається в очі ознака патології). Стигматизація – це процес приписування негативних рис або виділення із суспільства засобом дискримінації через наявність у людини ознаки певного відхилення від соціальних норм [11;124]. Внаслідок маргіналізації та стигматизації у дітей-інвалідів часто розвивається

почуття неповноцінності, яке впливає на соціалізацію та весь життєвий шлях особистості. [11; 132].

Зміни в когнітивній та емоційній сферах є найбільш характерними для людей з особливими потребами. У структурі їх особистості чітко простежується фобічний компонент. Побоювання можуть бути цілком обґрунтованими, але в значній мірі вони перебільшені і самонавіянні, мають парадоксальний характер: одночасно відображають актуальний і можливий стан людини. Так, дитина може страждати від дефіциту спілкування, відчувати страх самотності і одночасно боятись передбачуваних зіткнень з іншими людьми. [11; 144].

Щодо *комунікативних характеристик* таких осіб, слід зазначити, що і на уроках мови, і в позаурочний час спостерігаються досить серйозні проблеми, оскільки чимало учнів мають недостатньо розвинене мовлення (через брак потреби у спілкуванні), характеризуються замкнутістю, не підпускаючи до себе досить близько, тому викладачеві варто докласти максимум зусиль, щоб така дитина відкрилась як співрозмовник.

Мовна та мовленнєва сфери в залежності від особливостей вад теж нерідко порушені і характеризуються афазіями (мовними порушеннями через дефекти артикуляційних органів) [11]. Найперше, що страждає у таких осіб, - це емоційно-вольова сфера, яка стає ядром усіх внутрішніх і зовнішніх негараздів. Саме ці порушення та відхилення, особливості психічного стану відображені в мовній свідомості даної категорії людей, що є мало дослідженою проблемою на сьогодні.

Модернізація навчально-виховного процесу на сучасному етапі сприяє формуванню та розвитку критично мислячої особистості, спроможної повноцінно реалізуватися в житті [5; 7-8].

У формуванні світогляду людей з обмеженими фізичними можливостями чільне місце належить мові. Проведення занять з розвитку зв'язного мовлення неможливе без оновлення методів навчання та продуктивних навчальних технологій, до яких належить технологія розвитку критичного мислення.

Критичне мислення – складний процес, який починається з ознайомлення з інформацією, а закінчується прийняттям рішення. *Критичне мислення проявляється:* у здатності людини самостійно аналізувати інформацію; в умінні бачити помилки або логічні порушення у твердженні різних авторів; в умінні аргументувати свої думки (змінювати їх, якщо вони неправильні, і відстоювати, якщо вони точні); у прагненні до пошуку оптимальних і аргументованих рішень [5]. Розвиток критичного мислення необхідний не лише для навчання, а й для життя, яке ставить перед людиною відкриті завдання [5].

Ефективним методом вивчення індивідуальних особливостей сприйняття вербальних знаків є вільний асоціативний експеримент. Вільний асоціативний експеримент має велике значення в різних галузях сучасної науки. Проте найбільше він використовується у суміжних напрямках знання про мову – психолінгвістиці.

На етапі осмислення та рефлексії під час опрацювання теми з розвитку зв'язного мовлення - написання твору на морально-етичну тему – нами було проведено вільний асоціативний експеримент та застосовано прийом зовнішньої інтерпретації.

Для утворення загальномовних асоціацій важливим є вияв взаємодії мовного матеріалу на рівні смислу та семантичної подібності, а також "накладання" на логіко-поняттєвий зміст вербального знака певної експресії як вторинного змісту. При цьому створювані в мові уявлення є концентрацією об'єктивного соціального, культурно-історичного та національного досвідомовців. Нас зокрема цікавить порівняння соціального досвіду в мовленні людей з особливими потребами на фоні здорових осіб.

У нашій роботі список стимульних слів було отримано шляхом опрацювання тлумачного та психологічного словників. Було відібрано слова, які були винесені на опитування 20 осіб. Кожен опитуваний серед поданих слів мав позначити найважливіші для нього, найсуттєвіші.

Таким чином, було відібрано 6 найважливіших слів, що позначають актуальні морально-етичні поняття, якими оперують інформанти саме люди з

особливими потребами: Любов, Дружба, Добро, Зло, Щастя, Ненависть. Відібрані слова склали стимульний список.

У вільному асоціативному експерименті взяли участь 20 інформантів. Загальна кількість інформантів умовно поділено на основну групу досліджуваних – 10 осіб з особливими потребами та контрольну групу – 10 здорових людей. Всі вони є учнями Житомирського вищого професійного училища-інтернату. Вільний асоціативний експеримент проводився за традиційною методикою, відповідно до якої інформантам пропонувалось відповісти на стимул першим словом, що спало на думку у зв'язку з почутим, незалежно від його приналежності до частини мови - українською.

Проведене дослідження відкриває нові можливості лінгвістичного, психологічного, психолінгвістичного аналізу одного з фундаментальних рівнів відображення дійсності. Якісна і кількісна інтерпретація даних експерименту дозволяє не тільки вивчити "асоціативно-вербальну мережу", яка відображає організацію мовної здатності людини. Наведемо приклад.

Важливим поняттям у житті кожної людини є слово **любов**. Почуття любові є досить багатозначним поняттям, вселюдською цінністю. У словнику поняття любов: 1) високе моральне почуття, яке виявляється у стійкому позитивному емоційному ставленні людини до когось чи до чогось, що на певному етапі стає центром життєвих потреб, переконань і інтересів суб'єкта; 2) стійке, інтенсивне почуття суб'єкта, фізіологічно обумовлене сексуальними потребами. Любов поєднує широке коло емоційних переживань, що відрізняються за стійкістю, глибиною та силою [4; 190]. Асоціативне поле стимула *любов* формується 10 вербальними реакціями основної групи та 10 реакціями контрольної групи. У денотативному фрагменті основної групи найширше представлена семантична сфера «*суб'єкт/об'єкт вияву*»: родина, мама, біль, рідний край, коханий, дівчина, дві особи, хлопець-дівчина (по 1). Семантична сфера «*родове поняття*» містить реакції, які називають суміжні поняття: кохання (5), краса (3), почуття, щастя, ненависть та біль (поняття, яке є протилежним), радість, довіра, вірність (по 1). Конотаційний фрагмент не

представлений вербальними реакціями: Асоціативне значення концепта любов утворене ядерними реакціями кохання (5), краса (3), родина (3), мама (3), біль, ненависть, які відображають ставлення людей з обмеженими фізичними можливостями до почуття любов, на відміну від ключових понять «почуття», «позитивні емоції» тощо. Це пояснюється тим, що така категорія завжди оточені найближчими людьми, до яких і переживають дане почуття. У денотативному фрагменті контрольної групи найбільше представлена семантична сфера *«суб'єкт/об'єкт вияву»*: дівчина (1), людина (1), мама (1), брати, родина, ім'я людини (по 1). Семантична сфера *«родове поняття»* містить реакції, які називають суміжні поняття: кохання (1), щастя (1), почуття (1), довіра, пристрасть, взаємопочуття (по 1). Сфера *«дія/діяльність»* представлена теж досить значною кількістю реакцій: весілля (2), закохатись, жити, стосунки, люблю, біль (по 1). Асоціативне значення концепта любов у контрольної групи утворене ядерними реакціями кохання, щастя, дівчина, мама, які відображають ставлення респондентів, що відповідає ключовим поняттям «почуття», «позитивні емоції» тощо. Це пояснюється тим, що така категорія завжди оточені найближчими людьми, до яких і переживають дане почуття.

Таким чином, лексико-семантичне поле на позначення морально-етичних понять у людей з особливими потребами дещо відмінне від сприйняття здорових реципієнтів. Це спричинене насамперед особливістю їх психічного розвитку та формування емоційно-вольової сфери. Фізичні вади, які у багатьох наявні вже від народження, дійсно лишають свій відбиток на психіці, тому їх сприйняття вирізняється з-поміж інших. Проаналізувавши всі реакції, ми отримали фрагмент внутрішньої картини світу людей з особливими потребами на фоні здорових осіб, які перебувають з ними в одній соціальній групі (одногрупники). Через асоціації виявляється індивідуальний, неповторний світ носія мови, за їхньою допомогою з'ясовується ставлення мовця до навколишнього середовища, адже мова, що є формою існування думки, охоплює всі сфери індивідуального та суспільного життя людини, є

невід'ємною частиною людської природи. Перспективою наших досліджень є змінювати через мовні засоби сприйняття особливих учнів на позитивніше, формувати критично мислячу особистість, яка вільно відчуває себе у суспільстві.

Список літератури та використаних джерел

1. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – № 21, – 1991. – 34 с.
2. І.О. Когут. Інноваційні технології навчання української мови і літератури. – Тернопіль: Астон, 2005.-153-154.
3. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство: проблема мовних картин світу// Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С.17-22
4. Крайня М.І. - Харків «Основа», 2009
5. Критичне мислення на уроках української мови та літератури. / Упоряд.
6. Кроуфорд Алан, Венді Саул, Самюель Метьюз, Джейм Макінстер. Технології розвитку критичного мислення учнів. — К. : Плеяда, 2006. — 217 с.
7. Психологическая энциклопедия. 2-е изд./ под ред. Р. Корсини, А.Ауэрбаха. – СПб.: Питер, 2006. – 1096 с.
8. Психологічна енциклопедія/ Автор-упорядник О.М.Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
9. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів (психолінгвістичний аспект): Монографія. – К.: Київ. держ. лінгвіст. університет, 2000. – 244 с.
10. Шапар В.Г. Психологічний тлумачний словник. – Харків: Прапор, 2004. – 640 с.
11. Шипицына Л.М., Мамайчук И.И. Психология детей с нарушениями функций опорно-двигательного аппарата: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004.– 368с.